

Naime, pokušaj definiranja autobiografije i utvrđivanja obilježja autobiografskih tekstova počelo je ozbiljnije zaokupljati teoretičare druge polovice dvadesetoga stoljeća. Budući da se u praksi autobiografski tekstovi pojavljuju u različitim oblicima (pripovjedni i nepripovjedni, prozni i stihovani, literarni i neliterarni), problemi u definiranju autobiografije kao autonomne književne vrste pokazuju se nerješivima. Kako autobiografiju nije moguće definirati kao žanr, jer ne funkcionira kao vrsta, npr. roman ili novela, a niti kao rod (epsko, lirsko, dramsko), nerijetko se pribjegava pojmu autobiografske proze ili autobiografske književnosti.

Cijela je stvar još kompliciranija uđe li se u područje gdje se čini da vlada suglasnost na razini vrste ili žanra, pa tako nailazimo na pojam autobiografskog romana ili novele. Kako se u autobiografiji susreću dva načela proizvodnje diskursa: načelo fikcionalizacije i načelo fakcionalizacije, neki pokušavaju razlikovati tzv. fiktivne autobiografije od “pravih” autobiografija, odnosno autobiografije u širem i autobiografije u užem smislu. Za historiografiju je autobiografija odveć osobna, poetična i nedovoljno dokumentirana (Ujević bi rekao – “oblik napuhavanja samoga sebe”!), pa ne može pripadati ni području znanosti. Sve to vodilo je prema marginaliziranju autobiografije, dok s druge strane njezina popularnost neprestano raste. Interes da se autobiografija počne ozbiljnije proučavati poklopio se s novom kulturnom i znanstvenom paradigmom u kojoj se u prednji plan pomiču dotad zanemarivani tzv. rubni književni oblici.

MEMOARI

Među rubnim književnim oblicima su i memoari, koji idu u red najstarijih tekstova, a zajedno s biografijama, autobiografijama i putopisima dijele mnoge zajedničke osobine. Štoviše, nerijetko se svrstavaju u istu skupinu tekstova ne samo zbog svoje očekivane referencijalnosti i fakcionalnosti, već u prvome redu zbog

žanrovske kontaminacije, kojoj lako podliježu, pa otuda nestabilan status u književnim sustavima.

Pripovjedni tekst u kojemu kazivač izlaže vlastite uspomene na neka važna društvena zbivanja u kojima je i sam ili sudjelovao ili im svjedočio obično se naziva memoarima ili memoarskim tekstom (franc. *mémoires* – *uspomene*, *sjećanja* prema latinskome *memoria* – sjećanje). Kao i autobiografije, memoare pišu obično istaknute osobe iz javnoga života, ali za razliku od autobiografije memoari mogu spajati historiografski interes s literarnim oblikovanjem dokumentarne građe, baš kako to mogu činiti i biografii. Baš kao i biografii, memoaristi u pravilu pišu s vremenskim odmakom i sa sviješću o posljedicama, važnosti i utjecaju prošlih zbivanja. No, baš kao i autobiografii oni ta zbivanja i tumače nerijetko tražeći alibi za vlastito ponašanje i nudeći argumente za vlastite stavove za koje su se kao sudionici ili kao svjedoci zauzimali.

Drugim riječima, pokraj konkretnih događaja i općepoznatih osoba te niza pojedinosti, odnosno podataka i dokumenata od kojih mnogi mogu biti provjerljivi, memoarist u svoje sagledavanje prošlosti lako uključuje osobne procjene i doživljaje radeći nerijetko na historiografskoj dotematizaciji baš kako to radi npr. putopisni subjekt dok putuje. Zato takvi tekstovi koji nude historiografsku građu te pretendiraju da posluže kao povijesni dokumenti, dakako, računaju na kritičku provjeru vjerodostojnosti. Sve to upućuje na činjenicu da memoari zapravo imaju ili mogu imati izrazitu vrijednost u stvaranju i oblikovanju kolektivne memorije i znanja o povijesti i izvan službene *historiografije*.

Memoarsko štivo datira od davnine. Sokratov učenik Ksenofont autor je *Uspomene na Sokrata*, a kako Sokrat nije ostavio nijedno pisano djelo, one su glavni izvor za poznavanje njegova života i filozofije. Memoari su bili rašireni i među Rimljanima koji su ih nazivali *komentarima*, a među najpoznatijima su *Komentari o galskom ratu* i *Komentari o građanskom ratu* Julija Cezara. U njima njihov autor u 3. licu jednostavno i sažeto opisuje svoje ratovanje, a stekli su status ne samo važnog historiografskog izvora, nego s vremenom i najbolje rimske proze.

Kao žanr memoari pod svojim današnjim imenom zaživljuju u srednjem vijeku. U njihovu su središtu mahom priče o podvizima s križarskih pohoda (Philippe Commines, Geoffrey Villehardouin, Jean de Joinville i dr.), a popularnost im je počela znatnije rasti krajem renesanse. Neki svrstavaju u memoare i putopis moreplovca Marka Pola koji je nastao po njegovim pričama o putovanju kroz Aziju tijekom 13. st. i o iskustvima na dvoru mongolskoga vođe Kublai Khana, a na starofrancuski ih je zapisao Rustichello da Pisi. Polov putopis imao je presudan utjecaj u doba velikih otkrića, pa je i Kolumbo imao jedno latinsko izdanje. Po njemu su se stoljećima izrađivale zemljopisne karte Dalekoga istoka, iako se dvojilo u autentičnost, tj. sumnjalo nije li Polo prepričavao zapravo tuđe, a ne vlastite doživljaje. Memoarima ponekad literatura naziva i autobiografiju talijanskoga renesansnog kipara Benvenuto Cellinija *Vita di Benvenuto Cellini* koja je s vremenom postala važan izvor za poznavanje kulturne povijesti renesanse i modelom ovakvoga tipa proze.

U 17. i 18. st. pisanje i objavljivanje memoara postaje književnom modom, baš kao što je to bio i roman. Najčešće su u središtu kraljevi i život dvorjana, a mnoga od tih sjećanja bila su izmišljena. Nakon burne političke karijere, povukavši se iz javnoga života, francuski vojvoda Saint-Simon posvetio se pisanju memoara u kojima je opisao završno razdoblje vladavine Luja XIV. Riječ je o razrađenim dnevničkim bilješkama i naknadnoj rekonstrukciji događaja s izvorima ne samo u autorovim osobnim svjedočanstvima, nego i u pismima, tuđim dnevnicima i uspomenama, biografijama, diplomatskim spisima i novinama. Saint-Simonovi memoari su mješavina biografija, genealogija, političkih, moralnih i povijesnih analiza i refleksija, anegdota, dvorskih skandala i intriga opisanih pregnantnim baroknim stilom.

Nakon potpunog izdanja 1829-30. Saint-Simonovi memoari postali su vrlo popularni te utjecajni na mnoge pisce. Među njima bio je francuski pisac i diplomat Chateaubriand, autor posmrtno objavljenih vrlo popularnih *Zagrobnih memoara* (*Les Mémoires*

d'outré-tombe, 1849-50) u kojima je mješavinom zbilje i fikcije tematizirao i stilizirao svoje doba i vlastiti buran život. Poznat po biografijama Haydna, Mozarta i Rossinija te po putopisima među kojima i *Sjećanja turista*, Marie-Henri B. Stendhal ostavio je i više nedovršenih djela, između ostalih romansiranu autobiografiju i Napoleonovu biografiju te *Uspomene jednog egoista* (*Souvenirs d'egotisme*, 1892). Okušavši se i kao izdavač, H. de Balzac objavio je memoare vojvotkinje Laure Junot Abrantès s kojom je bio u vezi. Saint-Simonov utjecaj očitovao se i u Proustovoj prozi, koja je ionako nastala u svojevrsnoj opoziciji prema tezama Sainte-Beuvea o presudnoj važnosti biografije za razumijevanje umjetničkog djela, te na još poneke – sve do Marguerite Yourcenar i njezinih imaginarnih uspomena rimskog cara Hadrijana (*Hadrijanovi memoari*, 1951).

Popularizaciji memoarskog štiva znatno su pridonijeli časopisi i novine kojima su kao naručeni dolazili razni društveni skandali i priče iz sudnica. Jedan od većih bio je onaj s Madame Pompadour, kojoj su zbog ljepote i duhovitosti bila otvorena vrata građanskih salona, a bila je ljubavnica francuskog kralja Luja XV. i jedna od najvažnijih osoba toga doba. Ljubavnik joj je bio i poznati venecijanski zavodnik Giacomo Casanova, o čemu je svoje memoarsko viđenje ostavio i kardinal de Bernis, a i sam Casanova ostavio je *Priču svog života* (*Histoire de ma vie*), koja se smatra jednim od važnijih izvora o običajima i normama europskoga društvenog života 18. st. Sobarica kraljice Marije Antoanete, Madame Campan, zapravo prevarantica koja je nakon afere s dijamantnom ogrlicom pobjegla iz zatvora i otišla u London, živjela je od pisanja memoara o nesretnoj kraljici koja je giljotinirana. Pod giljotinom je stradala i Marie-Jeanne Philipon-Roland, Rousseauova sljedbenica koja je ostavila *Lične memoare* (*Memoires particuliers*, 1795) pisane u zatvoru, zapravo ispovijesti s mnoštvom podataka o tadašnjem odgoju i obrazovanju djevojaka.

Koliko su popularnosti Napoleona I. Bonapartea pridonijeli novine i časopisi dok je bio general, govori podatak da je odmah

nakon državnoga udara prvo zabranio novine, a onda osnovao šest novih koje su hvalile njegove vojničke uspjehe, pisale o njemu kao o novom Hanibalu, heroju Republike, talijanskom osvajaču, nepobjedivom, sretniku... Na kraju, tijekom progonstva na otok Svetu Helenu gdje je i umro, vrijeme je provodio igrajući biljar i diktirajući memoare. Memoari “besmrtnog Bonapartea” bili su početak stvaranja mita o Napoleonu koji je inspirirao brojne pisce sve do danas.

Memoare su još pisali Thomas Moore, C. W. L. Metternich, Harriet S. Beecher, J. W. Goethe, O. E. L. Bismarck, G. Garibaldi, Aleksandr I. (Hercen) Gercen, G. Leopardi, C. Goldoni, V. Hugo, G. Sand, A. Dumas, S. Lagerlöf i drugi ne samo pisci, umjetnici i državnici, nego i za svoje vrijeme poznati kriminalci te mnoge anonimne osobe, najčešće bivši agenti i sl. Prvi svjetski rat mobilizirao je cijelu generaciju pisaca memoarske proze s novim traumatičnim iskustvima, a sve češće životne priče slavnih bit će napisane uz pomoć profesionalnih zapisivača.

Tijekom 19. st. memoari se bave manje skandalima te poprimaju status koji imaju uglavnom i danas. S jedne strane teže objektivnosti, pa čak i znanstvenosti u prikazu povijesnih događaja, s druge dobro oblikovanoj priči koja nastoji pripovjedno oživjeti prošlost kroz javne ili privatne anegdote. Mnogi memoari, baš kao i autobiografije, pod utjecajem romana imaju zapravo fiktivne likove (pseudomemoari), a autori će posezati i za izmišljenim memoarima stvarnih ljudi kao što su spomenuti *Hadrijanovi memoari* M. Yourcenar.

Tragovi memoarske književnosti u hrvatskoj kulturi sežu relativno duboko u prošlost, ali svoj kontinuitet na hrvatskome jeziku – kao i u ostalim tipovima literature – bilježe u novije doba.

Zadarski političar i kroničar iz 14. st. Pavao Pavlović na latinskome je opisao svoja *Sjećanja (Memoriale Pauli de Paulo, patricii Jadrensis)*, u kojima je, osim događaja iz vlastita života, zabilježio i događaje iz zadarske i hrvatske povijesti od 1371. do 1408.,

što se smatra jednim od dragocjenijih izvora za to razdoblje.

Od djela humanista i ratnika Koriolana Čipika (Coriolanus Cepio Dalmata) očuvale su se samo ratne uspomene *Djela vrhovnog zapovjednika Petra Moceniga (Petri Mocenici Imperatoris gesta, 1477)*, u kojima opisuje jednu mletačku pomorsku vojnu ekspediciju unoseći u pripovijedanje podatke o gradovima i mjestima, zapažanja o antičkim spomenicima, o krajoliku, predmetima umjetničkoga obrta i slično, pokazujući humanističku naobrazbu i interes za starine. Hrvatske mornare naziva *Illyrici, Dalmatae*, a opisuje ih kao one koji “nazdravljaju vinom pozivajući pjesmom drugove na piće”, što se uzima za najstariju vijest o hrvatskim pučkim pjesmama. Do kraja 18. st. Čipikove uspomenne imale su sedam izdanja, među njima dva prijevoda na talijanski.

Časnik i povjesničar Ivan Katalinić autor je na talijanskom jeziku *Povijesti Dalmacije (Storia della Dalmazia, I-III, 1834-35)*, koja je bila dobro prihvaćena u preporodnim krugovima, te *Sjećanja na događaje koji su uslijedili u Dalmaciji nakon pada Mletačke Republike s raspravom o javnoj upravi u Veneciji i Kraljevini Italiji (Memorie degli avvenimenti successi in Dalmazia dopo la caduta della Repubblica veneta, con un saggio sull'amministrazione pubblica veneta e del regno d'Italia, 1841)*.

U preporodnome razdoblju nastalo je nekoliko autobiografsko-memoarskih zapisa koji su imali važnu ulogu u naknadnoj historiografskoj rekonstrukciji ovoga doba, a spominjali smo ih u poglavlju o autobiografiji. Štoviše, historiografi npr. Gajevu ili Šporerovu autobiografiju nazivaju memoarima te se, poput Ferde Šišića i Josipa Horvata, često na njih pozivaju. Važnu ulogu u tome imale su i uspomene Eduarda Breiera pisane na njemačkome *Erinnerungen aus meinem Leben (1883, 1884)*, prvoga urednika njemačke Croatie, potom *Uspomene na godine 1833-1835. (1885), Uspomene iz g. 1848. (1881) i Godina 1850. u Hrvatskoj i Slavoniji (1851)* Ljudevita Vukotinovića, a korišteni su i rukopisni memoari krajiškog kapetana Mihe Čuića *Dika i kod neprijatelja (objavljeni 1951)*.

Brodski trgovac Ignjat Alojzije Brlić, između ostaloga, skupljao je narodne pjesme i stare spise te ih oko 1838. dodao pod naslovom *Kronika grada Broda* već postojećoj porodičnoj zbirci iz koje je potom nastala knjiga *Uspomene na stari Brod*. Tiskao ih je 1885-88. sin mu Ignjat. U toj se zbirci našla objavljena i dosad jedina poznata svjetovna drama iz 18. st. *Judita* izvedena 1877. u brodske franjevačkom samostanu. Drugi Brlićev sin, političar i publicist Andrija Torkvat, pokraj raznih članaka za zagrebačke i druge hrvatske listove, pod pseudonimom Kazimir B., objavio je 1851. brošuru *Kratka uspomena na god. 1848-1849*, u kojoj je dao detaljnu genezu i tok hrvatskog političkog pokreta 1848. te donio važne dokumente koji osvjetljavaju njegov uspon, pokazujući da je – usprkos mladosti – bio znalac političkih prilika i zbivanja iza kulisa te oštrouman kritičar (V. Švoger). Vodio je i dnevnik od početka 1844. do ožujka 1857. važan za povijest Hrvatske, jer je kao Jelačićev tajnik i izaslanik u Parizu imao uvid u gotovo sva bitna zbivanja, pa je djelomično objavljivao, ali nikad u potpunosti.

Pod pseudonimom Momos ostavio je Vladimir Fran Mažuranić svoje memoarske zapise *Strijele i strelice* u kojima se žestoko oborio na austrijsku vlast zbog koje je i napustio domovinu te na kraju u emigraciji i umro (objavljene 1948). Berlinske susrete iz 1912. s *Hrvatskim Odisejom*, *Ahasverom*, *Peer Gyntom*, *Ukletim Holandezom* i *Hrvatskim Byronom* V. F. Mažuranićem, nakon što je u domovini već dvaput bio proglašen mrtvim, opisao je 1956. Mijo Mirković (Mate Balota) u svome prigodnom memoarskom zapisu nastalom na molbu Ivana Brlića, sina Ivane Brlić-Mažuranić, dakle, i Franova rođaka.

O društvenim prilikama tijekom Bachova apsolutizma kao jedan od češće citiranih izvora služe memoari slovenskog književnika i povjesničara, neko vrijeme profesora u Varaždinu i Rijeci, Janeza Trdine *Bahovi huzarji in Iliri* (1903). Prije toga je Ante Starčević sastavio *Nekolike uspomene* (1870), a potom i Eugen Kvaternik (1871), iznoseći u njima politička gledišta te niz autobiografskih detalja iz svoga emigrantskog života. Starčević i

Kvaternik kao i drugi njihovi suvremenici sa zanimanjem su pratili rad i pisanje ruskoga revolucionara, publicista i književnika Aleksandra Hercena (Gercena), autora memoara *Prošlost i razmišljanja* (*Byloe i dumy*, 1852-68); ocijenjeni su ne samo kao jedan od značajnih izvora za proučavanje povijesti od Napoleonovih pohoda na Moskvu 1812. do Pariške komune 1871., nego i kao važan doprinos žanru memoara. Osim opisa europskih zbivanja viđenih očima namjernika, ali i pristrana svjedoka, dao je Hercen i nekoliko portreta političkih i književnih aktivista poput G. Garibaldija, L. Kossutha, V. Hugoa i A. Mickiewicza, a ironizirajući "slavjanofilstvo", narugao se i posjetu Lj. Gaja Rusiji, jer ga je taj posjet i u domovini kompromitirao.

Političar, novinar i urednik Ivo Prodan objavio je 1895. svoje *Uspomene (1884-1900)* u deset svezaka, u dva sveska publicirao je Stjepan Radić *Uzničke uspomene* (1903), dok je saborski zastupnik i jedan od najpopularnijih pripovjedača realizma Eugen Kumičić objavio 1886. ratna sjećanja *Pod puškom*, dajući niz naturalističkih detalja iz svojega jednogodišnjega dobrovoljačkog vojničkog iskustva iz rata u Bosni. Sjećanja na umjetnički život svoga doba objavio je Iso Kršnjavi u memoarima *Pogled na razvoj hrvatske umjetnosti u moje doba* (1905), a posmrtno su mu objavljeni intrigantni, relativno opsežni *Zapisci – iza kulisa hrvatske politike* (1986) s događajima uz koje je vezano preko 1500 imena hrvatskoga javnog života od 1886. do 1908.

Pokraj niza uspomena na "dragog našeg Šenou" (F. Marković, B. Budisavljević, F. Lojev i dr.) sjećanja na svojega oca objavit će i sin mu Milan Šenoa (*Moj otac*, 1933). Potkraj relativno dugoga života memoare su sastavili fra Grgo Martić i Vatroslav Jagić. Martić je svoja *Zapamćenja (1829-1878.)* diktirao zapisivaču Janku Kohariću, a priredio ih je F. Šišić (1906). Koharić je o tome u Hrvatskoj misli 1902. zapisao:

Zapamćenja su to fra Grge Martića, stenografirani njegovi memoari, koje je pisac ovoga članića u kolovozu mjesecu prošaste godine u ubavom Kreševu manastiru brzopisom iz ustiju fra Grginih po riječ uhvatio bio.

Koharić ih je ocijenio literarno zanimljivima i historiografski važnima “zbog onog razdoblja bosanske povijesti, kad u orijentalnu, konzervativnu, turciziranu Bosnu i Hercegovinu, kroz širom otvorena vrata navre ono moderni svijet XIX. stoljeća”, što je i Šišić potvrdio.

Vatroslav Jagić, slavist svjetskoga glasa, svoje opsežne *Spomene* u dva dijela objavio je u Beogradu 1930., odnosno 1934. ostavivši vrijedno i zanimljivo svjedočenje o svome bogatom životu do 1923. godine, tri mjeseca prije smrti. Redaktor Milan Rešetar u predgovoru ističe da se ne radi o prijevodu njemački napisanih *Erinnerungen aus meinem Leben*, “što ih je namenio bečkoj Akademiji Nauka”, nego o “mnogome drugojačijem i širem tekstu”, dok sam Jagić svoje *Spomene* više puta naziva autobiografijom koju je otpočeo u Moravskoj 1897. No, zato su *Mladenačke uspomene iz Hrvatske* Imbre Tkalca, još jednoga hrvatskog intelektualaca s europskom karijerom – pokretača bečkog lista *Ost und West* zbog kojega je bio osuđivan i zatvaran te suradnika mnogih talijanskih i njemačkih listova – bile napisane i objavljene na njemačkome (*Jugenderinnerungen aus Kroatien*, 1894).

A na samome kraju ovoga stoljeća jedan od najistaknutijih i najdugovječnijih sudionika hrvatskoga narodnog preporoda Ivan Trnski objavio je svoje *Putne uspomene*. Njegov suvremenik, učitelj, pedagoški pisac i povjesničar Julije Kempf, spomenut u poglavlju o putopisima, u rukopisu je ostavio *Moja požeška sjećanja* (objavljeno 1996). Kempfov slavonski vršnjak Ćiro Truhelka, ugledni arheolog i povjesničar, zaslužan ponajprije za upoznavanje srednjovjekovnih stećaka, svoje će bogato iskustvo sažeti u memoarskoj knjizi *Uspomene jednog pionira* (1942). Truhelki po bosanskoj sudbini srodan pjesnik S. S. Kranjčević javnosti će biti pobliže poznat preko uspomena koje će u povodu njegove smrti napisati njegovi suvremenici, među njima i A. G. Matoš, baš kao što će to nekoliko godina poslije o Matošu učiniti ne samo njegovi brojni sljedbenici (T. Ujević, Lj. Wiesner, Karlo Hausler, Josip Pavić, Nikola Polić), nego i mladi Ivo Andrić.

Većina memoarskog štiva zapravo je ostala u rukopisu, neki su naknadno objavljeni, neki to još čekaju. U ovu porodicu teksto-va kadšto se svrstavaju i dnevnic, čak i kronike, što ipak ne bi trebalo miješati. Kroničar, naime, bilježi događaje s kojima živi bez namjere da ih i objavi – npr. kronike franjevačkih samostana – dok memoarist radi na rekonstrukciji prošlosti s namjerom da bude objavljena, pa je u isto vrijeme slobodniji zbog relativno subjektivne perspektive i ograničeniji zbog objektivnog zaborava i selekcije – baš kao što je i u autobiografiji. Ovome tipu tekstualne prakse bliski su npr. brodski, školski, vojnički, trgovački, istraživački, bolesnički i drugi dnevnic, a njih opet ne treba miješati s dnevnicima kako ih u književnosti najčešće poimamo.

Historiografija u svojoj pomnosti uredno navodi *Intiman dnevnik* (*Diario intimo*) već spominjanoga talijanskog erudita N. Tommasea, koji je objavljen tek 1938. Baš kao što historiografija spominje i Gajev pokušaj vođenja dnevnika, ali je izdržao tek nekoliko dana, no zato se korisnim pokazao njegov *Spomenar* koji je struka imala potrebu objaviti (1910). Slično će se zbiti i s *Dnevnikom* D. Rakovca koji će E. Laszowski i V. Deželić objaviti u Narodnim starinama 1922. – baš kao i s dnevnikom i *spomenarom* slavne Ivane Brlić-Mažuranić u sljedećem stoljeću! S druge strane, ima dnevnika koji su i u rukopisu odigrali važnu ulogu kao historiografski izvor, npr. dnevnik (*Diarium*) Maksimilijana Vrhovca, koji je pretežno pisan latinskim, a obuhvaća razdoblje od 1801. do 1826., potom dnevnik Ivana Kukuljevića iz 1833., pa dnevnik međimurskog preporoditelja Stjepana Mlinarića, itd.

Čini se da ipak prednjači jedan od rijetkih ženskih dnevnika u hrvatskoj kulturi, *Dnevnik* karlovačke “ilirske domorotkinje” Dragojle Jarnević. Riječ je o tipu intimnoga dnevnika koji je autorica vodila od 1833. do 1847. godine, prvo na njemačkome, pa onda na hrvatskome. Djelomično je objavljen tek 1958. pod naslovom *Život jedne žene*, a integralno tek 2000. pod izvornim naslovom. Razlozi su u najmanju ruku dvojaki, prvi, jer se radi o ženi, drugi, jer se radi o intimnim zapisima koji bi sasvim sigurno nekim

dijelovima skandalizirali javnost 19. stoljeća. No, fragmenti se često navode u istraživanjima života i rada npr. I. Trnskoga, autoričina zaštitnika, te S. Vraza i Lj. Gaja, posebice o njihovu uzajamnu odnosu, koji je u mnogim elementima bio konkurentski. M. Jurić Zagorka također je pisala dnevnik, i to u početku potajno, što joj je navodno donijelo neugodnosti, dok ih nije počela sama objavljivati (*Iz dnevnika jedne žene*, Obzor 1900), pa njezini intimni razgovori sa samom sobom nisu više bili namijenjeni intimi, nego javnosti.

U našoj je historiografiji još jedan dnevnik često citiran – dnevnik austrijskoga ministra policije J. F. Kempena (*Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen 1848. bis 1859.*, Beč 1931) jer pruža uvid u neoapsolutizam i naročito njegov odnos prema Južnim Slavenima s brojnim podacima o pripremama za rat 1848/49. itd.

* * *

Što duže raspravljamo o pojedinim proznim oblicima, oni kao da se žanrovski sve više miješaju te postaju nejasne razlike između memoara, autobiografija, biografija i putopisa. Tako jedan od prvih naših autora koji su pokušali usustaviti i istodobno osmisliti i diferencirati žanrovsku pripadnost autobiografija, memoara i dnevnika, Ljubomir Maraković, u *Hrvatskoj enciklopediji* 1941. ovako piše: “Memoari, kao što su *Zapamćenja* fra Grge Martića, nisu upravo autobiografija, a isto tako nije ni dnevnik Eug. Kvaternika, Dragojle Jarnevićeve i dr.“

Praksa dnevničkoga bilježenja događaja dobro je poznata iz starih ljetopisa kao i iz knjigovodstvenih poslova novoga vijeka, koje je pokazivalo sve veći interes za osobne priče. Tako pojedini dnevnicima postaju zanimljivo svjedočenje o razvoju neke autorske ličnosti, mogući historiografski izvor, ali i literarno štivo ako je pripovjedno dobro oblikovano. Mnogi ostaju tek osobni dokumenti bez ikakvih pretenzija, pa im se najčešće gubi svaki trag. Me-

đutim, dnevničko bilježenje kao postupak može se primijeniti npr. u romanu ili u noveli, bez obzira na stupanj njegove vjerodostojnosti. Tako dijarističku formu ima npr. Sartreov roman *Mučnina* ili jedna od poznatijih hrvatskih novela 20. st. *Dnevnik malog Perice* V. Majera.

Dnevnički subjekt ujedno je i autobiografski subjekt, u prvome je licu jednine i bilježi vlastita raspoloženja i reakcije na dnevnu stvarnost, koja može uključivati i druge osobe, ali je fokus na kazivaču i njegovoj perspektivi. U putopisu se moraju s vremena na vrijeme pojavljivati indicije te stvarnosti, odnosno točke koje određuju kretanje putopisnog subjekta u nekome provjerljivu, realnom prostoru. Na bilo kojoj točki putopisni subjekt može odlutati kamo hoće, tj. sanjati, razmišljati ili s nekim razgovarati, ali sugestija putovanja kroz stvarni prostor onaj je žanrovski minimum na koji putopis računa.

Na stvarnost računaju i memoari, štoviše, njihov je cilj da je što više oživotvore, učine autentičnom. Memoarist se fokusira na povijesni kontekst o kojemu svjedoči pokazujući podudarnost vlastitoga života sa životima svojih suvremenika. Memoari su blizu autobiografiji, jer kombiniraju pisanje o sebi i pisanje o drugima. No, memoari su prvenstveno referencijalni, tj. fokusirani na druge i društveni kontekst, a autobiografije autoreferencijalne, tj. fokusirane na sebe i razvoj vlastite ličnosti. Ako je pak fokus na tuđem pojedinačnom životu, onda imamo posla s biografijom.

Većina istraživača slaže se u tome da su sličnosti i razlike između biografije i autobiografije na dvjema razinama. Prva je terminološka, tj. pojam autobiografije – kako smo vidjeli – izveden je zapravo iz starijega pojma biografije. Druga je razina žanrovska, naime, autobiografija – za razliku od biografije – još nije uspjela zadobiti status žanra, odnosno oblikovati se kao autonomno područje. Nije zato nimalo čudno što se autobiografija nerijetko definira uz pomoć biografije, tj. kao biografija koju piše ili govori onaj tko se postavlja kao subjekt (J. Starobinski). Objema je cilj isti: autentičan, tj. vjerodostojan ljudski život pretvoriti u smislen

tekst. U tome memoari terminološki i žanrovski dijele položaj biografije, dok se dnevnik tretira uglavnom kao podvrsta autobiografije.

Bez obzira na ponašanje svojih pripovjedno konstruiranih subjekata, putopisi, biografije, autobiografije i memoari imaju obvezu sačuvati relaciju prema stvarnosti ili sugerirati da je ona očuvana i da je više ili manje očita. Oni tekstovi koji idu dalje od toga te nude historiografsku građu zbog koje pretendiraju poslužiti kao povijesni dokumenti, iziskuju kritičku provjeru vlastite vjerodostojnosti. Mjesto te ovjere je realni svijet za razliku od mjesta ovjere npr. novele ili romana od kojih se i ne očekuje da im se vjerodostojnost ovjerava u stvarnome, nego u svijetu koji oni sami kreiraju, tj. u svijetu književnoga djela.

ESEJ

Ostaje na kraju još jedna porodica proznih tekstova koja je imala svoje mjesto u sustavu hrvatske književnosti 19. stoljeća. Iako je pokazivala znakove života i prije preporoda, s pojavom novina i časopisa ona postaje njihovim sve popularnijim sadržajem, da bi u časopisima 20. st. esej zauzeo glavninu njihova prostora.

Ako je dosad opisanim oblicima bilo zajedničko da su imali pravo na kreiranje vlastitoga svijeta, pa su se time – bez obzira na stupanj referencijalnosti – nužno kretali u prostoru imaginacije, esejistički je subjekt onaj koji sve može učiniti objektom svoga mišljenja, o svemu raspravljati i o svemu izreći svoj trenutni stav. Zato je glavno obilježje eseja, po kojemu se razlikuje od svih dosad opisanih oblika, mišljenje, tj. iznošenje stava o nekoj temi iz posve osobnoga gledišta.

Predmet eseja nije ograničen, već slobodan, tj. može govoriti – po riječima Aldousa Huxleyja – “o svemu i ni o čemu”, a način ovisi isključivo o karakteru esejističkoga subjekta – o njegovu znanju, obrazovanju i kulturi, o ukusu, navikama i doživljajima,